

TIDSSKRIFT FOR PRAKTISK TEOLOGI

NORDIC JOURNAL OF PRACTICAL THEOLOGY

ÅRGANG 41 NR. 2 (2024) S. 23–40

DOI 10.48626/TPT.V41I2.5576

Fagfelleurdert artikkel

Omsorg om skapelsen som praktisk-teologisk utmaning

NINNA EDGARDH

präst i Svenska kyrkan och professor emerita i kyrkovetenskap, särskilt diakonivetenskap, Uppsala universitet, Sverige
ninna.edgardh@teol.uu.se

ABSTRACT

This article focuses on the local parish as a practical-theological resource in relation to the acute climate crisis and crisis for biological diversity. The author argues that theologizing grown out of local experiences has special strengths compared to statements developed on national levels of the church. This has to do with how local parish life is rooted in local circumstances, human lives as well as the richness of other forms of local biological life which makes parish life possible. The source of the argument comes from experiences in a local parish on the Swedish East Coast, where the extreme draught in the summer of 2018 gave rise to a continued engagement, which has contributed to theological changes. The understanding of the parish has been widened to include human and non-human creatures alike, which in turn is affecting patterns of praying, from praying *for*, to praying *with* the whole creation, of which humans are a part.

NYCKELORD

Församlingssyn. Bön. Lokal teologi. Aktionsforskning. Klimat. Skapelse. Omställning

Sommaren 2018 blev en ögonöppnare för många svenskar i fråga om miljö och klimat. På vår tomt i Öregrund vid Östersjökusten gulnade bladen på den stora björken redan mitt i sommaren. Gräset var torrt som hö och all växtlighet stannade av. I Hälsingland, lite längre norrut, brann skogen i veckor och hotade både människor, djur och bebyggelse (De Wylder, 2019). Skogsbränderna i Sverige sommaren 2018 nådde en omfattning som kom att föranleda en särskild statlig utredning (SOU 2019:7). I Stockholm började hösten med att en ung flicka, Greta Thunberg, satte sig utanför riksdagshuset med ett plakat framför sig som talade om att hon klimatstrejkade från skolan. Resten är, som man säger, historia. Thunberg blev "Greta" med hela världen och talade ett år senare inför världens ledare samlade till klimattoppmöte i FN i New York (Hellberg 2021).

I denna artikel kommer jag att diskutera den lokala församlingen som en praktisk-teologisk resurs i förhållande till det akuta behovet av omsorg om klimat och miljö. Hur kan lokalt församlingliv bidra teologiskt till att utveckla kyrkans engagemang? På vilket sätt berör frågorna om klimat och miljö församlingen? Vilken slags teologisk kunskap kan lokalförsamlingen bidra med, jämfört med andra teologiska källor?

Material, metod och teori

Svenska kyrkan är indelad i territoriella församlingar som täcker hela landet. Flera mindre församlingar utgör numera ofta ett större gemensamt pastorat. Min utgångspunkt i denna artikel består i erfarenheter från arbetet i en klimatgrupp i Öregrund-Gräsö församling i Roslagens norra pastorat. Den heta sommaren 2018 gav impulsen till ett nytt klimatengagemang i församlingen. Jag blev som frivillig medarbetare en av två ledare för samtalsgruppen Kyrkans vänner, som bytte inriktning och började ägna sig åt klimatfrågor. Erfarenheterna av arbetet i gruppen 2018–2024 bildar den empiriska utgångspunkten för min praktisk-teologiska reflektion i denna artikel. Jag har tidigare å gruppens vägnar dokumenterat arbetet de första fem åren (Roslagens norra pastorat, 2023). Sedan 2024 har vi successivt introducerat namnet Öregrunds omställningsakademi för det mer utåtriktade arbetet med föreläsningar och webinarier.

Jag inspireras i min metod av aktionsforskning med autoetnografisk karaktär (Walton 2014), så till vida att jag relaterar till en praktik jag själv varit med och initierat, lett, följt och dokumenterat. Till skillnad från merparten av teologisk aktionsforskning har avsikten med mitt deltagande däremot inte varit att samla material till forskning. Först i efterhand konstaterar jag att erfarenheterna kan vara värda att reflektera över mer analytiskt i relation till pågående praktisk teologisk forskning med inriktning mot frågor om klimat och miljö. Att jag använder

gruppens arbete som utgångspunkt för min reflektion motiveras av att arbetet gett mig en unik inblick i en process som inte hade varit möjlig att få tillgång till på annat sätt. Jag ser inga etiska problem med att använda mig av materialet, trots att gruppens syfte inte varit forskningsinriktat, eftersom jag inte gör anspråk på att tala å hela gruppens vägnar. Det hade inte heller varit möjligt, eftersom deltagarna delvis skiftat under årens lopp. Tolkningen av gruppens praktik utgör i stället min egen reflektion över erfarenheterna i dialog med refererad litteratur. Jag hänvisar inte i artikeln till enskilda deltagare, vilket skulle krävt ytterligare etisk prövning och reflektion.

Efter en inledande teoridiskussion om hur praktisk teologisk kunskap kan genereras beskriver jag hur gruppen arbetat, i huvudsak byggt på den publicerade dokumentationen, som godkändes av då aktiva deltagare. Därefter sätter jag in gruppens arbete i ett större sammanhang av hur frågor om klimat och miljö uppmärksammas i hela pastoratet, och hur detta förhåller sig till det arbete som pågår på andra nivåer inom Svenska kyrkan. Slutligen lyfter jag fram några teman av teologisk karaktär som växt fram i arbetet och som visar på vilken typ av kunskap som på ett unikt sätt kan genereras på lokal nivå.

Klimatnödläge och behovet av praktisk-teologisk kunskapsutveckling

Teoretiskt och metodiskt är artikeln inspirerad av den typ av teologisk aktionsforskning som utvecklats i det brittiska teologiska aktionsforskningsnätverket TARN (Cameron, 2010; Watkins, 2020). På sin hemsida beskriver nätverket sin ambition att föra samman vardagliga röster om liv och tro med andra typer av teologiska röster, för att skapa ett bredare samtal. Det är i detta samtal, menar nätverket, möjligt att urskilja vad Anden vill säga till kyrkan idag.

Jag väljer att som Elin Lockneus gör i sin doktorsavhandling (Lockneus 2023) tala om teologiska stämmor, snarare än röster. Lockneus påpekar att stämmor ger association till körsång där rösterna hela tiden klingar i förhållande till och går in i varandra. Jag använder också Lockneus svenska översättningar av de engelska begreppen från TARN och talar om *den akademiska*, *den normativa*, *den praktiserade* och *den uttalade* teologiska stämman (Lockneus 2023, s. 180f). Lockneus utökar också, i förhållande till de röster TARN identifierar, med en femte understämma, som representerar annan tro än den kristna och en sjätte, kritisk understämma som ifrågasätter informanternas tro (Lockneus 2023, s. 180–196). Professor Jonas Ideström vid Enskilda högskolan i Stockholm, laborerar i boken *Ikoniska kartor* med en motsvarande röst ”från utsidan”, som inte kommer från den synliga kristna gemenskapen (Ideström 2022, s. 142).

I min diskussion fungerar exempelvis texter av Svenska kyrkans biskopar, liksom dokument producerade på kyrkans nationella nivå, som normativa teologiska stämmor. Elin Lockneus och Jonas Ideström exemplifierar en akademisk stämma. Den församlingspraktik jag diskuterar representerar en praktiserad teologisk stämma, som blir till en uttalad teologisk stämma i yttranden och programförklaringar.

I min diskussion kan klimatperspektiv som inte är uttalat teologiska betraktas som sådana kritiska eller externa stämmor som Lockneus och Ideström inkluderar. De är relevanta i samtalet om kyrkans omsorg om klimat och miljö, genom att de utmanar församling och kyrka att förhålla sig till naturvetenskaplig kunskap, liksom till personliga erfarenheter av naturen som källa till mening och sammanhang.

Min praktisk-teologiska reflektion i artikeln kan ses som ett försök att tillämpa de praktisk-teologiska resonemang som Jonas Ideström för i den nämnda boken *Ikoniska kartor*, som har undertiteln *Att göra teologi i kyrkans vardag* (Ideström, 2022). Ideström söker i boken efter teologiska redskap som kan vara till hjälp i en tid präglad av stora och för många av oss oprövade utmaningar. Inspirerad av teologisk etnografi och aktionsforskning representerar han en strömning inom aktuell praktisk teologi, som fokuserar på teologi som formas underifrån i vardagliga praktiker, snarare än vid akademins skrivbord och i kyrkliga biskopskollegier (Jfr Edgardh 2021). När teologi begränsas till teori tvingas den in i den typ av tudelningar som präglar det moderna samhällsbygget, menar Ideström. Teori skiljs från praktik, tanke från handling och huvudet från resten av kroppen. Därtill innebär det ofta att en tänkt teologisk eller ”religiös” sfär skiljs från en praktisk och organisatorisk, som inte ses som teologisk, men som i högsta grad har att göra med hur kyrka gestaltas (Ideström, 2022, s 16).

Ett exempel från mitt sammanhang är hur arbetet på pastoratets kyrkogårdar klimatanpassats, genom att användningen av fossilt bränsle minskats och egen kompostjord använts i ökad utsträckning. Traditionellt är varken användning av bränsle eller jord praktiker som betraktats som teologiska. I min tolkning blir de däremot teologiskt laddade handlingar som svarar an på klimatkrisens utmaningar och blir del av pastoratets teologiska omställning.

”Klimatkrisen är sannolikt den största gemensamma utmaningen som mänskligheten någonsin stått inför.” Så skrev Svenska kyrkans biskopar i ett av sina rådgivande biskopsbrev år 2014 (Biskopsmötet i Svenska kyrkan, 2014, s. 9) och talar då med en stämma som jag uppfattar som normativ. Brevet trycktes på nytt i en reviderad och utökad version 2019 och avslutas med uppmaningar såväl till den egna kyrkan på olika nivåer, som till enskilda människor, beslutsfattare och kyrkoledare. Ett motsvarande biskopsbrev om diakoni 2015 beskriver klimatet som

en ”brännpunkt” för kyrkans diakoni (Biskopsmötet i Svenska kyrkan, 2015, s. 64). Klimatfrågornas avgörande betydelse understryks också av den nye biskopen i Stockholms stift, Andreas Holmberg, i hans herdabrev med titeln *Gud såg att det var gott. Att vara människa och kyrka i klimatnödens tid* (2023). Holmberg manar till omvändelse och skriver i förordet att boken fötts ur sorg och smärta över hur Guds sköna skapelse slits sönder, när ekosystem kollapsar och medvarelser dör ut.

Att tydligt normativa stämmor talar om klimatet som en angelägenhet för hela kyrkan är något nytt. Samtidigt finns det en uppenbar risk att sådana normativa röster stannar vid trycksvärta på boksidor. Kopplingen till församlingens vardag är inte given, vilket motiverar ett utforskande av hur sådana normativa röster kan brytas mot praktiserade och uttalade.

Jag lånar av Ideström ordet ”teologisera” i verbform, för att antyda något mer föränderligt och praktiserat än substantivet teologi för tankarna till. Sociala praktiker där teologi på olika sätt framträder kan, menar Ideström, skapa ”möjlighetsrum” för förvandling, rum som kan förstås som skapade av Gud och som bjuder in människor att delta i försoningens skeenden (Ideström, 2022, s. 76–78).

Jonas Ideström inspireras i detta av den amerikanske lutherske liturgiteologen Gordon Lathrop som pekar på ”juxtaposition”, av Ideström översatt ”bredvidställande”, som en bibliskt grundad metod som präglar den kristna liturgin. I gudstjänsten ställs bibelord bredvid varandra, men orden ställs också bredvid olika aktörers handlingar och rörelser. Texter, bilder, böner och handlingar, både samverkar och bryts mot varandra och öppnar på så sätt för något större än vad var och en av komponenterna enskilt förmår att uttrycka. Ideström pekar på att metoden inte är begränsad till liturgin, utan präglar även andra former av teologiserande i kyrkans vardag (Ideström 2022, s. 92). Han beskriver bredvidställande som ett sätt att, i utrymmen som Gud själv är med och skapar, samverka med Gud: ”Genom att vardagens erfarenheter får brytas mot resurser ur traditionen kan något nytt skapas som bidrar till Guds försonande handlingar i skapelsen.” (Ideström 2022, s. 93).

Jag bär alltså i denna text med mig både Ideströms tankar om *teologiserande* som en praktik som kan öppna nya *möjlighetsrum* och om *bredvidställande* av olika stämmor och praktiker som ett mönster för hur teologisk kunskap kan utvecklas och fördjupas.

Sex år med Kyrkans vänner – Öregrundss omställningsakademi

Därmed går jag över till att beskriva klimatgruppens praktik. Vi var alltså en grupp som samlades hösten 2018 i sommarens erfarenhet av ovanlig hetta och torka och åtföljande bränder. Vi delade vår vanda och ville utforska hur det vi

erfarit hörde samman med vad vi kunde läsa om extremväder och avsmältning av glaciärer globalt. Vi frågade oss på vilket sätt förändringarna angår oss som enskilda kristna och församling. Hade den kristna kyrkan, lokalt, men också globalt, något bidrag att ge – och i så fall vad – i fråga om det allt fler börjat tala om som ett ”klimatnödläge”?

Antalet deltagare har genom åren varierat mellan ett tiotal och upp till ett trettiotal personer vid mer utåtriktade sammankomster. Till att börja med fungerade vi som en samtalsgrupp, som samlades en gång i månaden under terminstid i kyrkans lokaler. Efter hand kompletterades träffarna med mer utåtriktade tematiska sammankomster med inbjudna föreläsare, på plats eller via internet. Med tiden har de utåtriktade träffarna blivit fler. Hösten 2024 bjuder vi exempelvis under namnet ”Öregrunds omställningsakademi” in till både ett webinarium och fyra öppna föreläsningar under den period, 1 september till 4 oktober, som kyrkorna gemensamt firar som Skapelsetid (Season of Creation).

Kärnan i gruppen har i huvudsak bestått av pensionärer bosatta i pastoratet. Några yngre har också varit med, men har senare flyttat från orten. Vissa deltagare har haft teologisk utbildning, andra naturvetenskaplig, medan ytterligare andra har haft helt annan yrkesbakgrund i privat eller offentlig tjänst. Skillnaderna i bakgrund och kunskap har visat sig berikande, men också utmanande. Vi har kommit med olika perspektiv, mer eller mindre uppgivna och hoppfulla, mer eller mindre benägna till teoretiska studier, mer eller mindre benägna till aktivism, liksom mer eller mindre benägna att själva förändra vårt tänkande och vår livsstil. Flera har tidigare varit aktiva i kyrkan på olika sätt, medan andra snarast haft engagemanget för naturen som drivkraft och livskälla och varit mer avvaktande till kyrkans tradition.

Träffarna de första åren ägnades åt samtal om ett givet tema, utifrån en bok eller annat studiematerial. Viktigt var också att vi fikade tillsammans och lät samtalet flyta mer fritt. Efter hand lärde de mer fasta deltagarna känna varandra väl, vilket gjort samtalen mer förtroliga. Att bygga tillit till varandra har varit viktigt. Frågorna om klimat och miljö väcker många känslor. Gruppen behöver kunna härbärgera känslor av ilska och uppgivenhet, skuld och skam. I bästa fall föds i samtalen också hopp och förtröstan. Klimatforskaren Johan Rockström understryker att vi som lever nu ”är den första generation som lämnar en planet efter oss med sämre livsförutsättningar än den hade när vi föddes”. Det är en insikt som manar till självvrannsakan. Däremot har vi varit noga med att det inte får handla om självplågeri. ”Vi ska inte slå på oss själva” har varit ett återkommande uttryck, myntat av en av deltagarna.

Istället har vi låtit våra studier utmana oss till omställning. Vi har formulerat våra mångskiftande erfarenheter, våra frågor och grävt i vår samlade kunskap.

Samtidigt har vi studerat resurser ur kyrkans tradition. Det kan både beskrivas som att vi låtit olika teologiska stämmor ljuda och klinga mot varandra och att vi ställt olika resurser bredvid varandra och låtit dem belysa och brytas mot varandra.

Den första resurs vi använde oss av var den svenska översättningen av den encyklika som den romersk-katolska kyrkans påve Franciskus 2015 publicerade om klimatet (Franciskus 2016). I sex kapitel och 246 punkter utvecklar påven sin förståelse av den rådande krisen för klimat och miljö, dess bakgrund och orsaker och behovet av vad han kallar en ”ekologisk omvändelse”. Encyklikan utgör en del av den katolska kyrkans mycket omfattande sociallära.

Boken representerar en annan kyrklig tradition än församlingens folkkyrkligt lutherska och hänvisar till många skilda naturvetenskapliga, ekonomiska, politiska och teologiska källor. Läsningen var därmed inte utan motstånd, men vi tog oss fram, kapitel för kapitel och delade upp ansvaret att inleda. Boken lade en grund till en gemensam förståelse, både av frågorna om klimat och ekosystem, men också av rättvisaspekterna, som för påven är helt centrala. Grundbudskapet i boken är att vi som kristna måste lyssna både till jordens och de fattigas rop, och på djupet låta oss beröras av dem, eftersom vi i grunden är en enda familj med jorden som vårt gemensamma hem som vi behöver ha omsorg om.

Klimatkris, pandemi och krig i Europa

Påvens encyklika gav oss inspiration till att förtydliga gruppens karaktär som en mötesplats i skärningspunkten mellan kristen tro och hoten mot klimat och miljö. Flera händelser har understrukt allvaret i de frågor vi närmast oss. Rapporterna om ökande temperaturer med katastrofala konsekvenser av olika slag har växt sig allt starkare, samtidigt som polariseringen i fråga om vilja att ta itu med problemen har intensifierats, både globalt och i Sverige. Våren 2020 bröt den pandemi ut, som underströk de globala hoten, men som också rent konkret påverkade våra möjligheter att träffas. I februari 2022 genomförde så Ryssland sin fullskaliga invasion av Ukraina, med allt vad de fört med sig i form av mänskligt lidande, växande hotbild och polarisering, liksom katastrofala följder för miljön. Hösten 2023 inleddes ytterligare en katastrofal utveckling med Hamas attentat och gisslantagande och Israels efterföljande anfallskrig mot Gaza. Behovet av en plats att samlas, dela oro och hopp och be tillsammans har växt för varje år. Så till vida har gruppen fyllt en diakonal funktion relaterad till olika sammanvävda hot mot vårt gemensamma hem.

Digitalisering och samverkan med Naturskyddsföreningen

Pandemin innebar en tids uppehåll i de fysiska mötena, som istället ersattes av möten på Zoom och när våren kom utomhus. Pandemin gav ytterligare eftertryck åt situationens allvar, men gav också inspiration till att använda nya tekniska möjligheter. Ett samarbete med den lokala kretsen av Naturskyddsföreningen inleddes våren 2021 med ett gemensamt firande av Moder Jords dag, den 22 april. Till formen blev det ett webinarium, med hänsyn till smittriskan. Temat var klimat och miljö i vårt närområde, med inlägg om strandskydd, slutförvar av kärnbränsle, kustnära fiske och biologisk mångfald. Här blev det tydligt hur kritiska stämmor formulerade på ett annat språk än kyrkans utmanade oss teologiskt. Samarbetet kring firandet av Moder Jords dag fortsatte året därpå med ett webinarium med fokus på en aktuell diskussionen om gruvbrytning på samisk mark i Gállok (Kallak). Träffen fördjupade vår nyfikenhet på vad vi har att lära från urfolket samerna. Tredje året firade vi Moder Jords dag med en fysisk träff som rymde diskussioner om hur kyrkan ska förvalta sina rika skogsegendomar. Återigen en fråga som kanske inte vid första anblick är teologisk, men som blir det i ljuset av utmaningarna för klimat och miljö. Träffen rymde också en föreläsning där den tidigare vice statsministern från Miljöpartiet, Isabella Lövin, delade med sig av sina erfarenheter som EU-parlamentariker och minister. Våren 2024 återkom frågor om kyrkans skogar och hoten mot fisken i Östersjön.

Birgitta Dahl, tidigare riksdagens talman och sedan många år fritidsboende i Öregrund, berättade vid en offentlig träff om sin långa kamp för att föra upp frågor om miljö och klimat på den politiska agendan. Det går att förändra, visade hon, genom att berätta om den lyckosamma kampen mot freon där hon var en förgrundsgestalt.

Jorden, skogen och havet har försörjt människor i roslagsbygden i årtusenden. Idag finns dock inte många jordbruk kvar och de som finns har sällan djurhållning. I butikernas grönsakshyllor kommer de flesta varorna från Spanien och få från närområdet. Emeli Westerlund från Björnäs gård utanför Öregrund representerar ett undantag, genom att gården driver kravmärkt köttproduktion. Här mötte vi en praktik som inte växt ur församlingen, men som ändå uppenbart hör samman med omsorgen om jorden som vårt gemensamma hem.

Utmaning till handling

Besök och webinarier har inspirerat, men framför allt har gruppens möten ägnats åt att samtala om sådant vi läst, som vi relaterat till våra olika livs- och yrkeserfarenheter. Ibland har det också lett till handling. Vi har lärt mer om förändringar

i miljö och klimat på global nivå, exempelvis genom rapporter från FN:s klimatpanel IPCC, liksom från IPBES, som tar fram kunskap om biologisk mångfald och ekosystemtjänster. I hög grad har vi dock koncentrerat oss på det lokala. Vi har läst om olika metoder för skogsbruk och vilka konsekvenser de har för möjligheten att binda kol, liksom för hela ekosystemet. För att göra insikterna mer konkreta blev vi inbjudna att besöka en skog i Roslagen som ägs av en deltagare i gruppen. Där fick vi på nära håll lära mer om utmaningarna i att bruka skogen på olika sätt, inte minst i kamp mot det växande hotet från skadedjur som granbarkborren, som exploderat i antal efter den torra sommaren 2018 och en serie allvarliga stormar. Besöket samlades upp i en andakt på en öppen plats mitt i skogen där vi fick möjlighet att öppna oss för att höra Guds röst i allt vi sett och lärt.

Kan en skog ha rättigheter, som gör att vi inte kan bruka den hur som helst? Kan en flod eller en sjö ha rättigheter? När FN:s generalförsamling enades 1948 om en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna var det som svar på de övergrepp och det lidande som människor utsatts för under andra världskriget. Skulle ett liknande rättighetstänkande kunna hjälpa världen framåt i klimatnödläget? Faktum är att tanken prövats på olika håll, framför allt i Latinamerika. Det lärde vi oss i studiet av en bok inriktad just på naturens rättigheter.

Genom studiebesök på Sveriges Lantbruksuniversitets kustlaboratorium, placerat just i lilla Öregrund, kunde vi lyssna till forskarnas kunskap om de svåra livsvillkoren i Östersjön för både torsk och strömming, viktig basmat sedan lång tid i Sverige. När fiskbeståndet minskar har det betydelse för människors utkomst och vår mathållning, men det handlar också om en skapelse som lider. Vi påminde oss att påven i sin encyklika skrivit att vi måste ”våga göra det som händer med jorden till vårt personliga lidande. Vi måste bli smärtsamt medvetna.” (Franciskus, 2016, s. 20) Hur förhåller vi oss till fiskarnas lidande? Kan också havet lida? Om kyrkans diakoni är en omsorg om medmänniska och skapelse, som Svenska kyrkan säger i sina normativa dokument, hur visar vi då träden och hotade djurarter omsorg i vår teologiska praktik?

Vårt besök resulterade i att gruppen skrev ett brev till regeringen, med en vädjan om att värna det småskaliga kustnära fisket och förbjuda storskalig trålning av torsk i Östersjön. Också vid andra tillfällen har vi som grupp och ibland enskilda inom gruppen, gått till praktisk handling med skrivelser och deltagande i demonstrationer med Fridays for Future. Hösten 2022 fick vi besök av en doktorand i religionsvetenskap, Sofia Orelund, som gav oss en försmak av sina intervjuer med såväl sydafrikanska som svenska religiöst motiverade klimataktivisterna. Vi i Sverige drabbas också, men än så länge drabbar oss klimatförändringarna på ett långt mildare sätt än de drabbar exempelvis Sydafrikas fattiga.

Ställa om i vardagen

Ett läsår ägnade vi mycket kraft åt att gå igenom vad vi själva kunde göra för att ställa om i vår vardag. Hur kan vi minska – eller i alla fall inte breda ut – våra ekologiska fotavtryck genom vad vi väljer för mat att sätta på bordet, hur vi förflyttar oss och hur vi värmer våra bostäder? Hur kan vi samverka med ortens handlare för att underlätta? Vi hittade många resurser på internet för att hjälpa oss att förstå sambanden mellan vad vi själva kan göra och det som behöver göras på en mer strukturell nivå. Vi fick på så sätt djupare insikter om svårigheterna med att vara del av ett komplicerat samhällssystem som bygger på användning av fossila bränslen och storskalig matproduktion, men också på en livsstil där vi vant oss att kunna resa fritt och billigt för att vila eller hälsa på familj och vänner. Samtalen ledde ibland till väldigt konkreta lösningar. En person i gruppen delade sin tveksamhet till att köpa en ny hushållsmaskin, när den gamla gått sönder och inte verkade gå att laga. Strax visade det sig att en annan person i gruppen hade två maskiner med samma funktion och gärna gav bort den ena. Möjligheten av en delningsekonomi, snarare än en slit-och-släng-ekonomi, blev konkret.

En återkommande diskussionsfråga har gällt förhållandet mellan den välfärd vi utvecklat i Sverige och den skada vårt samhällssystem gör på klimat och miljö. Har vi råd att åtgärda hoten mot klimat och miljö? Måste vi avstå välfärd för skapelsens skull, eller är det precis tvärtom, att vi måste ta hand om skapelsen för välfärdens skull? För att förstå mer har vi studerat förhållandet mellan de planetära gränser som Stockholm Resilience Center pekat ut och de sociala gränser, den globala rätt till basal trygghet som påve Franciskus värnar om, men som också en ekonom som Kate Raworth menar är grundläggande för ett hållbart liv på planeten. Genom hennes bok *Doughnut Economics* (Raworth 2018) fick vi bekanta oss med möjligheten av ett alternativ till en ekonomi inriktad på maximal tillväxt genom ett cirkulärt tänkande med respekt för såväl planetära som sociala gränser.

Också här gav de lokala erfarenheterna inspiration. Den som flyttar från storstaden till Gräsö eller Öregrund minskar på många sätt sin värld och sina intryck, minskar den typ av personlig frihet som moderniteten erbjuder de välbärgade. Samtidigt öppnar sig andra världar, inte minst i relation till andra delar av skapelsen. Skogen, havet och marken bjuder konstant på nya upplevelser och utmaningar att lära nytt. Religionshistorikern David Thurffjells (2022) beskrivning av svenskarna som ett folk med skogen som sin kyrka blev konkret för oss när vi fick förmånen att vandra tillsammans, sakta, sakta, guidade av en biolog i gruppen, genom en bit av en skogspark i närområdet.

För mig som teolog gav det upphov till reflektion över vad jag ser till skillnad från vad en naturvetare ser. Min teologiska kunskap gör att jag läser föremålen

i kyrkorummet som vittnesbörd om Guds handlingar i historien. Men kanske ekologen på ett motsvarande sätt läser av djupdimensioner i naturen, osynliga för oss som inte har den bildningen, men fortfarande vittnesbörd om skapelsens under. För mig blev det en upplevelse av en extern stämma från ett annat håll, som manade till eftertanke. Är detta vad den som har skogen som sin kyrka längtar efter, men inte förmår se i kyrkorummet?

Pastoratet ställer om

Beteckningen Öregrunds omställningsakademi, som efter hand förtydligt gruppens namn, har att göra med att gruppen inte arbetar isolerat från pastoratet i övrigt, utan tvärtom som en integrerad del av en helhet. Helt avgörande för arbetet har varit att församlingens ledning ställt sig positiv och även bjudit på en plats att träffas och medel för inköp av exempelvis böcker. Pastoratet bytte kyrkoherde 2019, när gruppen varit igång en tid, men ledningens hållning har varit oförändrat positiv, vilket också märks tydligt i den målbild som präglar församlingens programförklaring, den så kallade församlingsinstruktion, som antogs 2020 och uppdaterades 2024.

En av huvudrubrikerna lyder ”Klimat och miljö – jorden är vårt gemensamma hem”. Pastoratet säger sig vilja ”utforska och arbeta för att hitta nya förhållnings-sätt till livet, ompröva vårt sätt att tänka kring skapelsen, livsstil, välfärd och rättvisa” och ”tillsammans med alla goda krafter [...] värna den biologiska mångfalden och tillsammans arbeta för en hållbar livsstil och ett hållbart samhälle.” (Församlingsinstruktion 2024–2027).

Förutom arbetet i Kyrkans vänner/Öregrunds omställningsakademi har dessa målsättningar tagit sig konkret uttryck i ett arbete för att sänka pastoratets klimatavtryck genom exempelvis åtgärder för minskad energiförbrukning, särskilt av fossila drivmedel, minskad förbrukning av el och vatten och minskat matsvinn. På detta sätt fullföljdes 2023 åtagandena inom steg ett av Svenska kyrkans system för miljödiplomering och arbetet går nu vidare mot steg två (Miljödiplomering).

Även pastoratets gudstjänstliv har förändrats genom engagemanget för klimat och miljö, exempelvis genom ett årligt firande av skapelsemässor på Tacksägelsedagen, liksom morgonmässor med skapelsetema under sommaren.

Gruppen som möjlighetsrum

Med detta går jag över till att diskutera några teman, som jag menar visar på lokalförsamlingens teologiserande möjligheter. Det första tema jag vill lyfta fram handlar om behovet av sådana möjlighetsrum, som Jonas Idestrom talar om. De

många hotfulla faktorer som blivit allt påtagligare de senaste åren väcker starka känslor och viktiga frågeställningar om skuld och ansvar, livsval och framtid. Konkret har gruppens samtal gett möjlighet att urskilja vilka typer av omställning som faktiskt är möjliga på individnivå, och vilka som bara kan lösas på strukturell nivå, lokalt, nationellt eller globalt. Sådan urskiljning är grundläggande viktig både för att orka med det egna ansvaret och för att utkräva ansvar på andra nivåer för det som faktiskt inte går att lösa på egen hand.

Att samtala i skärningspunkten klimat och miljö och kristen tro kan också innebära att dörrar öppnas mellan sfärer som tidigare hållits åtskilda. Den som inte identifierar sig som troende kan få en ny förståelse av kyrka och tro, uppdaterad med hur troende världen över brottas med hur den kristna traditionen kan gestaltas idag. Den som å andra sidan är van att be till Gud i kyrkan kan på ett motsvarande sätt få möjlighet att öppna sig för andra sätt att höra Gud tala genom skapelsen. Lokala mötesplatser med tydliga former kan öppna ”möjlighetsrum” för sådana processer.

Behovet av kritiska stämmor

Det andra tema jag vill ta upp handlar om vikten av att släppa in kritiska stämmor och inte förskräckas av om körsången skulle skorras falskt. Samtalsgruppen har utmanat oss att tala teologi på ett begripligt sätt, men att också vara öppna för kritiska stämmor som visar att traditionens normativa anspråk kan behöva prövas och sättas i fråga. Det många idag talar om som ett klimatnödläge har växt fram ur moderniteten, som i sin strävan efter kunskap och kontroll skiljt ut människan från naturen och gjort den till mer av ett objekt för människans utnyttjande. Historikern Lynn White hävdade, i en mycket uppmärksammad artikel publicerad redan 1967 i tidskriften *Science*, att kristen teologi genom sitt upphöjande av människan som skapad i Guds avbild lagt en grund för denna hållning (White, 1967). Den kristna traditionens antropocentrism, där människan framställts som skapelsens herre, har låtit sig lånas till att legitimera ett orättfärdigt utnyttjande av det vi idag skulle kalla för skapelsens gåvor.

På olika sätt har vi närmat oss dessa frågor i gruppens arbete, inte minst genom att läsa teologer som själva känt sig kallade till en omvärdering av sin egen och traditionens hållning. Vi har bekantat oss med ekobibeln, som är ett initiativ från judiska rabbiner att läsa bibelns första böcker ur ett ekologiskt perspektiv (Neril & Dee, 2020). Hösten 2022 hade vi besök av författaren och pastorn Peter Halldorf, som under flera års tid läst profeten Jeremia på djupet och låtit sig påverkas av läsningen till en omvändelse i sin syn på skapelsen (Halldorf, 2019).

Bön med hela skapelsen

Detta leder mig till det tredje tema jag vill lyfta fram, som handlar om att låta den egna praktiken förvandlas och i viss mån bli en kritisk röst i kyrkans stämsång. I detta fall handlar det om bönepraktiken. Våra träffar kring påve Franciskus encyklika avslutades med någon av de två böner som finns i slutet av boken, liksom med en gemensam bön om Guds välsignelse. En av påvens böner med rubriken *En kristen bön i förening med skapelsen* inleds med en rad om att prisas Gud som Fader tillsammans med alla Guds skapade varelser. Detta börens *med* kom att inspirera oss på ett djupare sätt. Någon i gruppen uttryckte längtan efter att få fira en gudstjänst präglad av det vi studerat tillsammans. I samtalet formulerades idén att vi skulle kunna fira en utomhus-gudstjänst där vi inte bad för skapelsen, så som vi ofta gör, utan *med* den. Att be *med* bjuder in till en identifikation, som lätt kan försvinna i böner *för*, där föremålet för bönen lättare kan hållas på avstånd och förminskas i förhållande till den som ber.

Gudstjänsten hölls i slutet av juni i en utomhuspaviljong vid havet med utsikt mot horisonten. Omgivna av berghällar, blåbärsris och tallar som böjts av många års brottning med havsvindarna, följde vi en enkel form med bibeltexter, psalm och bön, som valts just med skapelsetema. Vi satt på avstånd från varandra på grund av smittriskan. Närheten till den övriga naturen blev desto starkare, när vi bad *med* fåglar, fiskar och berghällar. Vi genomförde också en fridshälsning, som vi inte kunde rikta till varandra på vanligt sätt, och som vi därför inbjöd deltagarna att rikta till någon del av skapelsen. Flera av oss omfamnade den skrovliga barken på en tall. Själv böjde jag knä över blåbärsriset, som jag smekte med händerna och önskade frid. Det var en överväldigande upplevelse, som flera i gruppen vittnat om, att rent fysiskt önska den hotade och sargade skapelsen frid och fred och kanske även känna att skapelsen besvarade hälsningar.

Bönen är ett grundläggande förhållningssätt i kristen tro. Samtidigt har få svenskar idag skolats in i möjligheten av daglig bön och därmed inte heller i bönen som en möjlighet till avlastning och försoning. Börens naturliga plats vid våra träffar har gett möjlighet till nya erfarenheter. Samtidigt har omständigheterna tvingat oss alla att tänka nytt. Under pandemin stängdes pastoratets kyrkor för gudstjänst, vilket ledde till att några av oss tog initiativ till en söndaglig gudstjänst på Zoom, för deltagare i gruppen, men öppen för vem som helst. Där gavs också möjlighet att nämna förbönsämnen av både personlig och mer allmän karaktär. Zoomgudstjänsterna gav en erfarenhet av att bön och gudstjänst kan gestaltas på olika sätt, med nya tekniska möjligheter, och att förbönen kan gälla allt från det djupt personliga till omsorg om människor, djur och växter både på nära håll och långt bort.

När så Rysslands trupper marscherade in i Ukraina var det därför naturligt för några av oss i gruppen att ta upp förbönen för fred, först dagligen i Öregrunds kyrka och efter hand en gång i veckan. Bönen pågår fortfarande när detta skrivs och formuleras ofta som en bön både om fred *på* jorden och *med* jorden (Tamm & Wägner, 1940). På detta tema ordnade vi också ett seminarium om icke-våldets metoder våren 2024.

Bönen som grundläggande förhållningssätt är samtidigt ett ständigt utforskande. Vi har brottats med ord som natur och miljö, som på något sätt fångar oss i ett binärt tänkande som skiljer ut människan från resten av skapelsen. Talar vi istället om skapelse markerar vi att det finns en skapare, som inte är människa. Det inbjuder också, i förlängningen, till att be med oss själva som del av den skapelse som hotas. Våra upplevelser av rädsla och fångenskap i destruktiva system skulle med klassiska teologiska begrepp kunna beskrivas som fångenskap i synden. Men en sådan beskrivning missar en viktig poäng, nämligen att vi som människor är del av den skapelse som hotas. När skogen, havet och marken drabbas också vi. Samtidigt har vi som människor ett särskilt ansvar att vända om och värna de ekosystem vi är skapade att både vara del av och ta ansvar för. Ortodox tradition talar om människan som skapelsens präst, vilket är ett exempel på hur människans unika roll kan lyftas fram och bevaras, utan att därmed förneka människans delaktighet i att vara skapelse och natur.

Ett vidgat församlingsbegrepp

Det fjärde tema jag vill diskutera växer ur det förra och handlar om vad det innebär att vara kristen församling. Den tidigare nämnda miljödiplomeringen är en del av Svenska kyrkans nationella *Färdplan för klimatet*, som kan beskrivas som en normativ teologisk stämma. Den innebär en målsättning om klimatneutralitet för den egna verksamheten till år 2030 och att kyrkan ska verka för klimaträttvisa i ord och handling (Färdplan för klimatet).

Pastoratet har gått vidare med miljöarbetet efter diplomeringen både när det gäller den egna markanvändningen och energifrågorna. Denna typ av arbete är dock bara möjligt när det gäller kyrkan som organisation, med verksamhet, anställda, mark och fastigheter, alltså sådant som det går att sätta tydliga mål för som går att utvärdera. Kyrkoordningens församlingsbegrepp har dock vidare innebörder. Det handlar både om ett geografiskt område och om de kyrkotillhöriga folkbokförda inom detta område. Frågan är hur målet om att arbeta för klimaträttvisa och omställning ska förstås i relation till sådana förståelser av kyrka och församling. Tillhörigheten till Svenska kyrkan ställer inga krav. Du behöver inte räkna dig som troende för att tillhöra kyrkan. Du kanske inte ens ser dig själv

som del av församlingen, utan snarare betalar för att någon annan ska upprätthålla värden som du tänker att kyrkan står för.

Färdplanen som en normativ teologisk röst talar om att verka för ”den värdeförändring som vi som mänsklighet behöver åstadkomma och lyfta andliga och existentiella aspekter av klimatkrisen”. Exempel som nämns är att forma berättelser om vad livet i en klimatvänlig framtid kan innebära, såväl materiellt som andligt och existentiellt och att sprida hopp (Färdplan för klimatet, s. 6). En klimatgrupp i lokalförsamlingen kan betraktas som en av många byggstenar i ett sådant arbete, uttryckt i en praktiserad stämsång på församlingsnivå.

Samtidigt har vår praktik, inte minst bönepraktiken, väckt ytterligare frågor om just församlingsbegreppet. Faktum är ju att församlingen som geografiskt område inte bara består av människor, utan av jord och vatten och berg och allt vad människan skapat på denna grund. I ljuset av det vi läst om möjligheter att rättsligt reglera till exempel en flods rätt att fortsätta finnas som flod har vi frågat oss hur vi tänker teologiskt om samma sak? Om en bit av Östersjön geografiskt tillhör Roslagens norra pastorat och Öregrund-Gräsö församling, är då fiskarna och sälarna som vistas där också del av församlingen? Är granarna som växer inom pastoratets gräns, med sina skadedjur, också del av församlingen? Är åkermarken som läggs igen också församling?

Församlingsinstruktionen inkluderar en skrivning om att pastoratet ”vill vidga territorialförsamlingsbegreppet till att också gälla vår bygds ekosystem, med jord och hav, växter och djur av alla slag.” (Församlingsinstruktion 2024-2027; jfr Hammar 2021, s. 43-47).

Tanken är inte att tallarna ska betala en kyrkoavgift. Inte heller deltar de uppenbart i det som enligt kyrkoordningen är församlingens grundläggande uppgift, nämligen att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Samtidigt är deras och det övriga icke-mänskliga livet en uppenbar förutsättning för att den grundläggande uppgiften ska kunna utövas. Frågor som dessa har fångats upp i tematiska sommargudstjänster, där deltagarna exempelvis fått prova att slå gräs med lie och hässja det enligt gammal modell.

Kyrkoordningen säger att församlingen har ansvar för alla som vistas i den. I Öregrund och Gräsö kan det handla om sommarboende och turister, som i hög grad blir föremål för församlingens omsorg. Under senare år har omsorgen utsträckts även till turisternas husdjur, exempelvis genom särskilda hundgudstjänster på sommaren. Men hur är det med sådana djur som vistas i församlingen, men som vi har ett mer objektiverat förhållande till, som strömmingen på vårt matbord? Hur tänker vi om att den blir allt mindre i storlek och blir köns mogen allt tidigare, därför att den har svårt att klara ett långt liv i Östersjöns ogynnsamma vatten?

Församlingens syfte, enligt kyrkoordningen, är att människor ska komma till tro på Kristus, men också att en kristen gemenskap ska skapas och fördjupas, Guds rike utbredas och skapelsen återupprättas. I en sådan återupprättande gemenskap kan strömmingens värde inte rimligen räknas bara i termer av om den duger som människoföda eller som råmaterial till fiskmjöl för odlad lax i Norge, utan som en varelse med ett värde i sig. Som sådan behöver den integreras i församlingens teologiska självförståelse. Det skapelseliv som är en gudagiven förutsättning för att kunna vara församling är en gåva mycket större än alla kyrkoavgifter. Konsekvensen blir ett ansvar för församlingen och pastoratet, för kyrkan och för hela vår värld, att inte förstöra strömmingens livsvärld för kort-siktiga mänskliga intressen.

Omställningsakademi

När Kyrkans vänner för ett år sedan avslutade sitt femte verksamhetsår funderade vi över gruppens framtid. Vi kom fram till att den fortsatt fyller en viktig funktion som studie- och stödgrupp för de regelbundna deltagarna. Vi behöver möjlighetsrum, där processer av försoning kan inledas och hoppet får växa. Samtidigt känns det allt viktigare att förmedla gruppens erfarenheter och kunskap till en vidare krets. Beteckningen Öregrunds omställningsakademi markerar en inriktning mot lärande, fortfarande i skärningspunkten mellan frågor om klimat och miljö och kristen tro. Vi lär själva, men vill också dela med oss av vårt lärande och teologiserande. Som omställningsakademi kan vi fortsatt samverka med exempelvis Naturskyddsföreningen, som har en stor expertis på en lång rad områden som rör naturen och en tydligare inriktning mot aktivism än kyrkan har. Det *Kyrkans vänner – Öregrunds omställningsakademi* kan bidra med är framför allt de aspekter som har just med gränssnittet mot kristen tro att göra.

Till skillnad från de normativa stämmorna i biskopsbrev och officiella programformuleringar på nationell nivå har de praktiserade och uttalade stämmorna från en lokal grupp styrkan att vara djupt förankrad i det lokala, i de egna livet, men också andra församlingsbors liv, liksom i den rikedom av liv som skapelsen myllrar av och som gör församlingsliv möjligt. "Klimatet" blir då inte längre en "fråga" att ge teologiska svar på. Snarare blir det en verklighet att erfara i det egna och pastoratets gemensamma liv. Det handlar om hur vi ber och om i vilken mån strömmingens liv är vårt ansvar och hur dess liv hör samman med vår bön och med hur vi äter och förflyttar oss. Det blir väldigt konkret. Naturen flyttar in i oss och blir en del av oss, som protesterar när en annan del lider. Samtidigt blir vårt eget lidande en del av den vidare skapelsens lidande. Lidandet delas, eftersom vi tillhör en och samma värld.

Då blir det också synligt hur antropocentriskt formulerad stora delar av vår tradition är, inklusive många formuleringar i normativa dokument. Om omsorg om skapelsen ska bli mer än ord på papper måste det ändra vårt tänkande och för det krävs ett basarbete, som förmodligen bara kan ske lokalt. Däri ligger samtidigt ett hopp. För till det unika för kyrkan hör nätverket av kristna församlingar, av olika konfession, men fortfarande delar av den kristna kyrkan, som fyller hela jordklotet. Dessa församlingar är just genom sin markkontakt unika källor till kunskap i gränssnittet mellan kristen tro och det rådande klimatnödläget. Där teologiserar kyrkan genom att leva kristen tro i handling och sjunga skapelsens lov i många stämmor som får brytas mot varandra.

Litteratur

- Berg, Nikolas, Berg, Ingrid & Hultman, Martin. (2020), *Naturens rättigheter. Att skapa fred med jorden. Ekopedagogik och juridik som hållbar samhällspraktik.*
- Biskopsmötet i Svenska kyrkan. (2014, uppdaterat 2019). *Ett biskopsbrev om klimatet.*
- Biskopsmötet i Svenska kyrkan. (2015). *Ett biskopsbrev om diakoni.*
- Cameron, H. (2010) *Talking about God in practice. Theological Action Research and Practical Theology.* London: SCM Press.
- Climate Emergency Declaration. [Climate Emergency Declaration - Call to declare a climate emergency.](#)
- de Wylder, Stefan. (2019). *Det brinner ... Rapport från en hotad by.*
- Edgardh, Ninna. (2020). "Diakonin och omsorgen om vårt gemensamma hem - en könskritisk analys". *Tidsskrift för praktisk teologi*, Årgang 37. Nr. 1/2020 [s. 32-41].
- Edgardh, Ninna (2021) "Praktisk teologi i ny skepnad". *Svensk teologisk kvartalskrift* 1, årg. 97, [s. 5-26]. DOI: <https://doi.org/10.51619/stk.v97i1.22512>.
- Franciskus. (2016). *Om klimathot och ojämlikhet. Påve Franciskus encyklika angående omsorgen om vårt gemensamma hem.*
- Färdplan för klimatet. (www.svenskakyrkan.se/klimat).
- Församlingsinstruktion 2024-2027. Roslagens Norra Pastorat. (2024). (www.svenskakyrkan.se/filer/ce900e34-3b1b-4a9b-9892-42729d2d262f.pdf).
- Halldorf, Peter. (2019). *Därför sörjer jorden.*
- Hammar, Anna Karin. (2021). *Att finna Gud i en snigel - om tro, hopp och naturens rättigheter.*
- Hellberg, Anders. (2021). *Greta Thunberg: Er tystnad är nästan värst av allt - berättelsen om hur en tonåring startade en världsrörelse.*
- Holmberg, Andreas. (2023). *Gud såg att det var gott. Att vara människa och kyrka i klimatnödens tid. I omsorg om skapelsen. Fem år med Kyrkans vänner.* (2023). www.svenskakyrkan.se/roslagensnorrastorat/i-omsorg-om-skapelsen.
- Ideström, Jonas. (2022). *Ikoniska kartor. Att göra teologi i kyrkans vardag.*

- Klimatnödläge. Equmeniakyrkan. (<https://equmeniakyrkan.se/vart-arbete/klimat-hallbarhet/klimatnodelage>).
- Kyrkoordning för Svenska kyrkan
- Lockneus, Elin. (2023). *Kyrkbänksteologi. En studie av gudstjänstfirares liturgiska praktikers teologi*. Miljödiplomering. (www.svenskakyrkan.se/miljodiplomering).
- Neril, Yonatan & Dee, Leo. (2020) *Eco Bible, vol. 1, An ecologic commentary on Genesis and Exodus*.
- Norske kirken. (2020). Plan for diakoni (plan-for-diakoni_rev2020.pdf (kirken.no)).
- Kate Raworth. (2018). *Doughnut Economics. Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*.
- Roslagens norra pastorat. *I omsorg om skapelsen. Fem år med Kyrkans vänner*, 2023, (www.svenskakyrkan.se/roslagensnorrapastorat/i-omsorg-om-skapelsen).
- Statens offentliga utredningar 2019:7. *Betänkande av 2018 års skogsbrandsutredning*. (2019).
- Tamm, Elisabeth & Wägner, Elin. (1940). *Fred med jorden*.
- TARN, Theology and Action Research Network (theologyandactionresearch.net).
- Thurfjell, David. (2020). *Granskogfolk. Hur naturen blev svenskarnas religion*.
- Walton, H. (2014). *Writing Methods in Theological Reflection*. London: SCM Press.
- Watkins, C. (2020) *Disclosing Church. An ecclesiology Learned from Conversations in Practice*. London: Routledge.
- White, Lynn. (1967). "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", *Science* 155, s. 1203–1207